Веселин Панайотов (Шумен)

ЧИСЛОВАТА СИСТЕМНОСТ В СЛОВО ЗА КРЪСТНОТО ДЪРВО НА ПРЕЗВИТЕР ЙЕРЕМИЯ

Изследването на символиката на числата в средновековните текстове е един важен, но в повечето случаи скучно поднасян проблем, защото той води до естествения и елементарен извод, че авторът е използвал числа, които са сакрални или които имат библейски произход. Това не казва нищо ново нито за смисъла на числата, нито за механизмите на средновековната култура, нито за автора и текста. В същото време обаче, когато числата са обединени в премислена или само подсъзнателно изградена **система**, те стават интересен обект на изследване. Това се отнася особено до текстове, които носят в себе си двусмислието на притчата или се стремят да създадат свой символен инфратекст. Тази втора система става видима и проговаря само ако се мисли като такава.

Компилацията на българския презвитер Йеремия - „Слово за кръстното дърво“[1] показва една изключителна висока честота на числови обозначения, която е странна като присъствие в един апокрифен текст. Тя би могла да се дължи на случайност (ако всички заимствани от Йеремия текстове по някакъв начин многократно са посочвали числови стойности) или на умисъл, ако авторът е искал да каже нещо чрез тях на своите читатели. И в двата случая изследването на числовата система в текста е нещо, което си заслужава труда, защото може да поднесе всякакви изненади.

Конкретен обект на този анализ е Хлудовият препис на „Слово за кръстното дърво“ по публикацията на А. Попов[2], защото, ако става въпрос за система, е необходимо тя да бъде

---

[1] Един неизследван препис се намира в сръбски сборник от XVI в. в литературния архив на Матица словенска в гр. Мартин (Словашка република), под сигнатура I 2708, а словото се намира на л. 206 - 214. То е предназначено за третата неделя от поста: **вь нед^ю :г҃: по^с слово ѡ ч^стнѣмь дрѣвѣ• Ѡ изв҃ѣщ҃ени с҃тыѥ троицѥ и вь памѣть Моѷ҃сеѡвы И прочимь пр^рко҃ѻ҃**. Началото му съвпада с известните преписи, публикувани от медиевистите: **Поѣть Моо҃ѷси, с҃ны Їс҃рл҃вы Изв҃ѣдѥ є...** - **Cleminson R. M.** Cyrillic manuscript in Slovakia. Martin, 1996, p. 66.

[2] **Попов А.** Первое прибавление к описанию рукописей и каталогу книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. М., 1875, с. 31-44.

изследвана в нейния непроменен (нереконструиран) вид. Други текстове могат да бъдат привличани само като сравнителен материал. В този смисъл въпросът за „изкривяванията", грешките на текста не се поставя по простата причина, че не е възможно да се уточни техният генезис - умора, техническа повреда на протографа или умисъл. В тази уговорка медиевистите текстолози биха видели непростим методологически гаф, но според мен търсенето на системността в един текст трябва да пренебрегне знаците на традицията и да се съсредоточи върху иманентните факти, пренебрегвайки понякога филологическата критика върху текста.

Оставяйки всички уговорки и извинения назад, ще започна с една особеност на посочения апокриф.

Много интересно е несъответствието в „Слово за кръстното дърво", което се открива при уточняването на времето, през което пътува Лука: … **ї бѣ же пѫть его ·о҃· дни ї ·є҃· а нє҃ ·н҃**. (с. 41). Очевидно е, че седмиците би трябвало да са 8 = **И**, тъй като иначе дните, които отговарят на **N** = 50 седмици, са 350. Ако обаче седмиците действително са осем, то защо дните ще са 75, а не 56? Един задоволителен и логичен отговор може да се получи само ако се предположи, че текстът, от който води началото си този препис, е бил глаголически[3]. В такъв случай числото 56, предадено чрез глаголическите букви, ще бъде означено като **ѳ** и **ѯ** (О и Е), което, предадено с кирилските **◊** и **Ꙗ**, ще даде числена стойност 75. Ако това действително е така, то трябва да се постави въпросът за датировката на творчеството на Йеремия, която между впрочем се гради върху пясъчните основи на едно споменато име на византийски патриарх[4].

Ако словото е имало глаголически оригинал, трябва отново да се актуализира и хипотезата за глаголическата писменост като писменост на българските еретици. Възможно е обаче само тази част от словото по някакъв начин да цитира глаголически текст (евентуално апокрифа за Едеския образ).

Един подвеждащ пример в това отношение е моментът, в който се говори за кръщаването на Адамовите кости:

---

[3] Предвид компилативността на текста предположението за глаголически протограф може да се отнася само до тази част, т.е. до легендата за Авгар, която е в основата на този епизод.

[4] ***Панайотов В.*** Книжовникът Атанасий Йерусалимски. Шумен, 2000. (под печат).

... и повелѣ наводнити сѧ Ꙗрдану• їзїде до гроба кго и разнести кости кго на •д• части• ѿнуду же взѫтъ бѣ на зданиѥ кмȣ• крⷭтити сѧ костемъ кго• а–ѥ Їерданомъ• в–ѥ• моремъ• г–ѥ главѣ кго крⷭтити сѧ кровью гⷭда Їⷭа Хⷭа ... с. 37.

Противоречието идва от това, че костите на Адам са разнесени на четири страни, а само три са кръстени, т. е. четворката е преминала в тройка. Изкусително е предположението, че тук става въпрос за замяна на 3 (гръцко или кирилско **Г**) с 4 (глаголическо **ѳ**), откъдето по-късно преписвачът правилно е извел глаголическо **ѳ** = на кирилско **Д** = 4. На подобно предположение обаче противоречи не само първата част на цитата, но и текстове близки до него. Навярно книжовната традиция познава само „четворната“ природа на Адам и в горния случай става въпрос за изпускане на част от текста (където би трябвало да се говори за четвъртата част от костите на Адам)[5].

Може би най-споменаваното число в Слово за кръстното дърво е тройката. Нещо повече, тя образува вътрешни структури в текста и в този смисъл е основен конструктивен елемент, но този проблем ще бъде разгледан отделно. Тук ще се спра на конкретните споменавания на числото три с цел да се видят значенията му и да се разграничат случайните от умишлените употреби, т. е. случаите, в които то ще има и символен смисъл.

От няколкото тройки, които присъстват в словото, трябва да бъде отделена тази, която посочва годините на царуване на Сенарим[6] (Сенахирим), който „приема царството“ на Соломон. Очевидно е, че в това посочване трудно може да се търси инфратекст.

Другите тройки обаче в по-голяма степен са подчинени на средновековната символика. Така е в епизода с оранта на Христос, в който той изорава три бразди. Символичността на този акт е извън съмнение, не само поради неговата ритуалност, но и заради обещанието на автора да каже, какъв е резултатът от това действие: … **рєчєм же о зємли тои• како бы послѣдиѥ бы**ⷭ **последнюю бⷶ ора** … с. 38.

---

[5] Друг е въпросът ако се открие текст, в който да се говори, че Адам е създаден от три части.

[6] Според Стария завет това би трябвало да е Ровоам - II Лет. 10-12 гл., а Сенахирим се появява във времето на цар Езекия - II Цар. 32 гл.

Всъщност целият епизод с оранта представлява един апотеоз на божественото благоволение към земята. Този момент по странен начин е вклинен в разказа за времето на император Август, което подсилва неговата притчовост. (Благодарение на липсата на връзка с контекста, в който присъства, епизодът говори със своята себезатвореност, изпълнявайки функцията на притча. Точно поради тази притчовост обаче, той говори не само с конкретността си, а и със своята многозначност.)

Симптоматични в случая са облажаванията, които го завършват. Те могат да се разделят на три групи:

ОРЪДИЯ НА ТРУДА	ОБЕКТИ НА ТРУДА	СУБЕКТИ НА ТРУДА
дърво (дръжки)	земя	волове
рало	нива	ратай
(остен)	(път)	(стадо)

Във всяка група има по едно опосредстващо звено - *остен, път, стадо*, а трите групи семантично, ритуално и сакрално са обединени около едно понятие *семето*, което на практика е и целта на действието. Символическата натовареност на *семето* идва както от библейските му конотации, така и от централната му функция в евангелската притча за сеяча[7], а също и от дългата му история като сакрализиран обект в живота на човечеството. Очевидно, че тази натовареност на понятието идеално се комбинира със сакралното значение на тройката, която присъства не само като номинация, но е като градивна структура на целия епизод.

Троичността присъства още в началото на Слово за кръстното дърво, където става въпрос за оплождането на водата в р. Мерра. Там тройката се определя (или определя) от ботаническия код - три вида дървета (кипарис, бор и кедър), които имат свой смисъл в контекста на Библията[8], но в текста са обединени от идеята за безсмъртието[9].

---

[7] Тази притча често присъства в паметници, свързани с богомилското учение. Тя е и една от тълкуваните в **Сотъ медвенъ** - ***Панайотов В.*** **„Сотъ медвенъ„**- евангелско тълкование по препис от XV век. - В: Любословие, 2, с. 103 сл.

[8] Това място очевидно кореспондира най-вече с Ис. 60:13.

[9] ***Шевалие Ж., А. Геербрант.*** Речник на символите. С., 1995, с. 114-115, 465, 469.

В контекста на „Слово за кръстното дърво“ те очевидно символизират трите лица на християнския бог[10]. Първо, защото са сплетени в едно (единността на тройката е традиционен образ и обект на християнската теология) и второ, защото авторът в прав текст ги съотнася с троицата (с. 32). Във всеки случай триединното дърво е маркирано с три особености - то е дърво на спасението, на живота и на възнесението: …**сє дрєво бꙋ^ть сп҃снию· сє дрєво жи҃зни, на сємь дрєвѣ҆ ст҃ыи ст҃и истиньныи въ҃знесєть сѧ**… (с. 32). Тези характеристики могат да се съотнесат в известна степен с лицата на троицата: *Отец - спасение; Свети дух - живот; Син - възнесение*.

Троичността се изявява и в родословието на Исус: той е трети внук на Иосия (родословната верига в този случай е представена само от три личности - Авраам, Давид, Иосия). В този случай е очевидно разминаването с евангелското сказание (срв. Мат. 1:1-17), но близостта до каноническия текст е жертвана в полза на символиката и сакралността на тройката.

Трикратното „кръщаване“ на Адамовите кости, цитирано в началото, се основава на магическия смисъл на тройното повторение на действието (тук трябва да се имат предвид православните и католическите представи за ритуала на покръстването, което отнася съставянето на текста извън периодите в българската култура, когато се е използвал латинският обичай на еднократното потапяне).

В известен смисъл към троичните структури може да се прибавят и споменаванията на двойката. На първо място трябва да се постави споменаването на двамата разбойници (с. 33-34), които евангелското сказание, а и християнската традиция, поставят в една схема с Христос, т. е. тук става въпрос за конструкция 2+1. Този модел може да бъде открит и в епизода с откриването на Адамовата глава, където двама князе спорят какво да правят с нея, но трети - Иисус, заповядва да я погребат. Същият вариант присъства и в епизода с орането на Христос, чието рало се тегли от волове. Макар тук да не е споменато числото им, вестите от индексите и посланието до Панко на

[10] Поради краткостта на текста и неговото по-особено място в системата на славяно-българските съчинения е трудно да се съотнесат видовете дървета с отделните лица на божеството. Ако такъв текст съществува, той би трябвало да е в несъмнена връзка със Слово за кръстното дърво.

Атанасий Йерусалимски единодушно твърдят, че според Йеремия Иисус орал с два вола[11].

Господ чрез два орела (според Хлудовия препис) показва волята си да слезе на земята. В известен смисъл двойката се появява там, където Христос действа (или търпи мъките), което пак трябва да се разглежда като действие, защото е проява на божествената воля. В тези случаи той е заобиколен от двойка същества, които го придружават[12]. Логиката на подобни прояви като че ли е твърде абстрактна[13], но очевидно присъства може би неосъзнат стремеж Христос да се появява като централна фигура в троичен модел, който понякога може да асоциира троицата. (Христос допълва двойката до тройка, „сакрализирайки" структурата.)

Времева изява на троичността е посочването на времето от кръщението до поставянето на Иисус в свещенически сан - три години (с. 41).

С това не се изчерпват проявите на тройката в текста, а само явното й цитиране.

Много голяма фреквентност в Слово за кръстното дърво има седмицата[14] и производните й. Тази употреба обаче е свързана изключително с времевия аспект на фабулата. Може да се каже, че стихията на седмицата е времето. Така, според този ръкопис, за седем години пренасят дървото в Йерусалим, пак седем години Лука не се връща в Йерусалим. В тези случаи седмицата може би функционира като знак за цикъл (който може да има скрит смисъл). Лука пътува до града на Авгар седемдесет[15] и пет дни.

От производните на седмицата най-често в текста се упоменава числото седемдесет: Амвросий пази дървото седемдесет и пет години, Есромий стои до дървото седемдесет години, цар Давид управлява седемдесет и три години, Соломон царства седемдесет и две години, Спътник (единият

---

[11] ***Панайотов В.*** Книжовникът Атанасий Йерусалимски. Шумен, 2000. (под печат).

[12] Връзката с цитирането на библейското изречение в Слово за кръстното дърво за двама или трима свидетели в случая изглежда случайна или поне твърде далечна.

[13] Възможно е тези двоични структури да са експликация на двойствената природа на Христос и да присъстват в текста като знаци за нея.

[14] Изключително обилие на седмици има в богомилските текстове.

[15] Възможността „агресията" на седмицата да е довела до сгрешаването на точния брой на дните не е изключена, но това не може да обясни промяната на 6 в 5 (от 56 в 75).

„разбойник“[16]) е разпънат заедно с Христос на седемдесетгодишна възраст, разбойникът навършва седемдесет години в Разбоище. Към тези случаи трябва да се прибави и обяснението от епизода с откриването на Адамовата глава. Тогава Иисус е на десет години и малко време след откриването ѝ (след смъртта на княз Турос), я погребват:

Мардарию же повелѣно бы҃ взѧти ю. изнести ю изъ града и погрести. на мѣсти зовемѣмь Голгофа. преложїти мѣсту тому имѧ Краниево мѣсто… с. 37.

Шестдесет години след това е разпънат и Христос: … **на томь мѣстѣ хотѧщіе гс҃ь нашь см҃рти вкусити** <…> **иже бы҃ по ·а҃· лѣтъ· по погребени же Адамовѣ главѣ** … с. 37, което по логиката на текста означава, че той трябва да е бил на седемдесет или над седемдесет години. Тази възраст отговаря на възрастта на „разбойниците“, които са разпънати с него.

Още една връзка между седмицата и времевото измерение се открива в числото 47 - годините, за които е построен Соломоновият храм. Тук числото не е производно на седмицата, но завършва на седем (срв. по-горе за връзката му с понятието за цикъл). Единственото изключение от тази системна връзка време - седмица е споменаването на Логиновия убрус, който е седемдесет[17] лакти:

… **и рє҃ч҃. се въ истину нѣ҃ достоинъ ходити по зємли. и тъгда снємъ оубрусъ ѿ главы своіа и постлавъ по пути. по нему ведѧше їс҃а. и бѧше оубрусотъ ѳ҃. локотъ** … с. 42.

Давид царува четиридесет и две години преди да се роди Соломон. Това число може да се свърже със седмицата поради факта, че е кратно на 7 (6х7).

От изложените примери се вижда, че седмицата е най-продуктивното число в системата на Худовия препис на Слово за кръстното дърво.

От другите числа сравнително често се употребява четворката. Нейната „сфера на влияние“ е свързана главно с

---

[16] Словото държи на обяснението, че разпънатите с Христос не са били в истинския смисъл на думата разбойници, а били наречени така по името на местността.

[17] Асоциацията с време може да се направи само по отношение на това, че движението в пространството е неотделимо от времето.

времето и с кръстното дърво (или кръста като символ): четири години след пренасянето на дървото в Йерусалим умира Есром, костите на Адам са разнесени в четири посоки (името Адам е съставено от имената на четирите световни посоки, които съставят кръст.

Шестнадесет години или четиридесет и шест[18], след като е започнал строежът на църквата отсичат дървото (самият храм, както се каза по-горе се строи 47 г.). Има две изключения: броят на царските родове до Ирод е двадесет и четири. Това посочване трудно може да се впише в някаква система, макар да е кратно на четири, но се свързва с твърдението, че Христос е четиридесетият свещеник в храма. Тези два примера дават поредици, отнасящи се до Иисус.

Последното генериращо число в „Слово за кръстното дърво“ е шестицата, която в Йеремиевия текст е свързана предимно със смъртта на Христос: шестдесет години след погребението на Адамовата глава той е разпънат. Дървото за кръста се пази шестдесет и шест години[19].

От приведените дотук примери се вижда, че в Хлудовия препис на Йеремиевото слово има особено предпочитание към числата седем, три (и 2+1), четири, шест, като всяко от тях се проявява предимно в типична за него област. Този факт, заедно с очевидното пренебрегване на библейските числови посочвания, показва, че числата в текста присъстват целенасочено, образувайки някаква система, която не може да бъде изяснена само въз основа на запазените до днес текстове.

Изследването на числата в „Слово за кръстното дърво“ показва доста интересни резултати. Набива се на очи фактът, че всички числа, свързани с живота на Иисус са закръглени: на десет години той открива главата на Адам, на двадесет превръща водата във вино в Кана Галилейска (на същата възраст? Помага на Пров да събере данъците), на тридесет години се изпълват пророчествата за него и юдеите започват да кроят планове как да го убият, пак на тридесет отпечатва лика си върху кърпата на Лука, шестдесет години след погребението на Адамовата глава е разпънат. Към тези случаи на закръгляне на числата, свързани с него, може за се добави, че той е четиридесетият свещеник при

[18] Текстът се колебае по този въпрос.

[19] Тук алюзията с числото на звяра от Апокалипсиса (13:18 - 666) като че ли е твърде далечна, но не може да се изключи напълно.

храма. Единствено изключение прави споменаването, че е станал свещеник три години след кръщението си. Тази особеност на текста е най-характерна за Хлудовия препис, тъй като в Берлинския има поне едно нарушаване на „правилото“ Иисус на дванадесет (а не на двадесет) години помага на Пров.

В този ред най-фрапиращо отклонение от библейския разказ е твърдението, че е бил разпънат на шестдесетата година от погребението на Адамовата глава, т. е. около седемдесетгодишен. Това обаче сближава текста с епохата на ранното християнство, когато в есейските среди се говори за смъртта на Праведния учител, който умира (е убит) на преклонна възраст[20].

Закръглянето на числата, свързани с личността на Христос, може да бъде обяснено с това, че митологичното тук е на преден план за разлика от библейско-историческото.

Останалите числа са подчинени не толкова на връзката с митологическото, колкото на други функции. Част от тях имат библейски произход и следователно биха били променени само поради някаква грешка или тенденция. В тази насока си струва да се обърне внимание на две очевидни противоречия в текста: веднъж се казва, че божият дом се строи четиридесет и шест години и тогава ще отсекат дървото, а втори път, че на шестнадесетата година от строежа Соломон заповядва да отсекат дървото, което след седем години пристига в Йерусалим. Отделно се споменава, че храмът е завършен на четиридесет и седмата година. В Стария завет обаче се казва, че Соломон построил господния дом и къщата си за двадесет години (II Лет. 8:1).

Някои от библейските години са изменени по странен начин. Така за Давид в „Слово за кръстното дърво“ се казва, че царувал седемдесет и три години, докато в Стария завет неговото царуване е определено на четиридесет години - седем в Хеврон и тридесет и три в Йерусалим. Една от възможностите за тази грешка е поправянето на втората половина от библейския стих (I Лет. 29:27) - 7 и 30 и 3 = 70 и 3. Почти същият е случаят с годините на Соломоновото царуване, който царувал четиридесет години.

---

[20] Връзката на българската култура (особено тази на богомилите) с първохристиянските общини и ценности е един крайно интересен, но за съжаление недостатъчно изследван проблем.

„Слово за кръстното дърво“ се отличава със засилена употреба на числа в различни аспекти: летоброене, възрастови и сакрални означения и пр. Всяко от числата има обикновено своя „зона“, която не се свежда само до сакралния му аспект, но и до контекста. Следователно фреквентността (и въобще употребата) на числата трябва да се осмисля най-малко в две системи: религиозна и контекстова, при което не е задължително по-идеологизираната да вземе превес. Границите и на двете през Средновековието са достатъчно подвижни и не могат да се отъждествяват с „осреднения модел“; религиозната е разколебана от минимум две четения - богословско и профанно (към тях трябва да се прибавят също сектантските и еретическите прочити), а текстовата - от многобройните редакции и преписи на съчиненията и от интертекстовите им връзки и структури.

NUMBER SYSTEM IN THE *ORATION ABOUT THE CROSS TREE* BY PRESBYTER JEREMIAH

Veselin Panayotov (Shoumen)

(summary)

The author analyzes the use of numbers in the *Oration about the Cross Tree* by Presbyter Jeremiah after one particular copy. This choice depends on the fact that the system of numbers in every copy is unique and corresponds to the individual traits of the copyist and its contemporary time. Thus, the article doubts the „general“ studies about the use of numbers in mediaeval texts which do not reckon the particularities of the respective copies. In *Oration about the Cross Tree* numbers display a tendency toward „thematic specification“, in which particular numbers (and their derivatives) are connected with a particular aspect.